

Η ΡΩΜΗ ΣΕ ΚΡΙΣΗ

— *Νομισματική υποτίμηση, αύξηση της φορολογίας*

Τα νομίσματα συνεισφέρουν σημαντικά στην ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων της αρχαιότητας. Καθώς η αξία του αρχαίου νομίσματος από ευγενή μέταλλα ήταν εγγενής, για να αντιμετωπιστεί μια οικονομική κρίση αρκούσε η υποτίμηση, δηλαδή η κοπή λιποβαρών νομισμάτων ή η πρόσμιξη των ευγενών μετάλλων με ευτελέστερα. Η υποτίμηση δεν απέκλειε βέβαια την παράλληλη αύξηση της φορολογίας. Οι νομισματικές μεταρρυθμίσεις, που σε ορισμένες περιπτώσεις είχαν και πολιτικό αντίκτυπο, έπληξαν κατά καιρούς τόσο τους αριστοκράτες όσο και τη μεσαία τάξη.

01

Σεπτίμιος Σεβήρος (193–211 μ.Χ.). Aureus, έκδοση 202 μ.Χ. Απεικονίζεται όλη η αυτοκρατορική οικογένεια. Στον εμπροσθότυπο ο αυτοκράτορας και στον οπισθότυπο η σύζυγός του Ιουλία Δόμνα και τα δύο του τέκνα, Γέτας και Καρακάλλας. Βάρος: 7,26 γρ. Η καθαρότητα του μετάλλου και το βάρος των χρυσών νομισμάτων δεν είχε αλλάξει από την εποχή του Νέρωνα. NAC 92, 23–24 May 2016, 608.

02

Νέρων (54–68 μ.Χ.). Δηνάριο (αργυρό νόμισμα), έκδοση 66–67 μ.Χ., μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση. Αντί για 84 δηνάρια από κάθε ρωμαϊκή λίβρα (ουγκιά), έκοβαν πλέον 96 και η καθαρότητα του αργύρου από 99,5% κατέβηκε σε 93,5%. Έτσι έκοβαν με την ίδια ποσότητα μετάλλου περί τα 15% περισσότερα νομίσματα. Το δηνάριο ζυγίζει 3,49 γρ. NAC 92.II, 24 May 2016, 2099.

03

Νέρων (54–68 μ.Χ.). Aureus (χρυσό νόμισμα), έκδοση 60–61 μ.Χ., πριν από τη νομισματική μεταρρύθμιση. Το νόμισμα ζυγίζει 7,71 γρ. NAC 91, 23 May 2016, 9.

01

02

03

Δρ ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ

Ιστορικός-νομισματολόγος

Πρόεδρος της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΕΚΤΕΙΝΟΤΑΝ ΑΠΟ ΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ Ευφράτη ποταμό και από τον Δούναβη μέχρι τη Σαχάρα. Σε αυτή την τεράστια έκταση γης, με τους αμέτρητους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους, το κράτος είχε ομοιογένεια, ενώ ειρήνη και ασφάλεια επικρατούσαν στη διακίνηση των ανθρώπων και των προϊόντων. Η ρωμαϊκή οικονομία ήταν συνάρτηση του θεσμικού πλαισίου και της κοινωνικής δομής της αυτοκρατορίας, αλλά και των πολέμων και ήταν κατά βάση αγροτική, ενώ το εμπόριο και η βιοτεχνία συντελούσαν στην ευημερία της.

Στην αρχή της Αυτοκρατορίας, το 27 π.Χ., η Ρώμη είχε υπέρογκα έξοδα λόγω του στρατού. Τουλάχιστον 400.000 άνδρες, που μετατράπηκαν από κατακτητές σε προστάτες των συνόρων και επιστάτες της ασφάλειας στο εσωτερικό, υπολογίζεται ότι απορροφούσαν τα 2/3 των συνολικών εξόδων του κράτους. Στα έξοδα περιλαμβάνονται επίσης πληρωμές μισθών του τεράστιου δημόσιου τομέα, δωρεές στο στρατό (donativa) μετά την ανάρρηση στο θρόνο κάθε αυτοκράτορα, δημόσια έργα, πολυδάπανη πολιτιστική ζωή (κτίσιμο και διατήρηση δημοσίων

Πίνακας 1: Ονομαστικές αξίες ρωμαϊκών νομισμάτων

		Aureus	Quinarius Aureus	Denarius Δηνάριο	Quinarius argenteus	Sestertius Σηστέριος	Dupondius	Aes Ασάριον	Semis	Quadrans
ΧΡΥΣΑ	Aureus	1	2	25	50	100	200	400	800	1600
	Quinarius Aureus	0,5	1	12,5	25	50	100	200	400	800
ΑΡΓΥΡΑ	Denarius/Δηνάριο	1/25	2/25	1	2	4	8	16	32	64
	Quinarius	1/50	1/25	0,5	1	2	4	8	16	32
ΧΑΛΚΙΝΑ	Sestertius Σηστέριος	1/100	1/50	1/4	1/2	1	2	4	8	16
	Dupondius	1/200	1/100	1/8	1/4	0,5	1	2	4	8
	Aes /Ασάριον	1/400	1/200	1/16	1/8	1/4	0,5	1	2	4
	Semis	1/800	1/400	1/32	1/16	1/8	1/4	0,5	1	2
	Quadrans	1/1600	1/800	1/64	1/32	1/16	1/8	1/4	0,5	1

Πίνακας 2: Νομισματική υποτίμηση Νέρωνα

	Ανταλλαξιμότητα	Πριν από τη μεταρρύθμιση του 64 μ.Χ.	Ratio	Μεταρρύθμιση του 64 μ.Χ.	Ratio
Aureus (χρυσό νόμισμα)	1	1/40 της λίβρας (7,9 γρ. χρυσού)	1 γρ. χρυσού	1/45 της λίβρας (7,2 γρ. χρυσού)	1 γρ. χρυσού
Δηνάριο (αργυρό νόμισμα)	25	1/84 της λίβρας (3,85 γρ. αργύρου)	12 γρ. αργύρου	1/96 της λίβρας (3,35 γρ. αργύρου)	11 γρ. αργύρου

κτηρίων, διοργάνωση αγώνων, λατρειών κ.ά.), διανομή τροφής στους πληβείους (*alimenta*), καταστροφικά φυσικά φαινόμενα (σεισμοί, πλημμύρες, πυρκαγιές και επιδημίες) καθώς και ο συχνά έκλυτος βίος του αυτοκράτορα. Το ρωμαϊκό κράτος έχανε μάλιστα ανεπιστρεπτί πολύτιμο μέταλλο από την αγορά ειδών πολυτελείας από την Ανατολή (τις Ινδίες, την Κίνα κ.α.), τα οποία κατανάλωναν οι ανώτερες τάξεις, μιας και η εισαγωγή των προϊόντων, που γινόταν με νομίσματα από ευγενή μέταλλα, δεν ισοδυναμούσε με τις εξαγωγές, αφού οι ανατολικοί λαοί δεν ενδιαφέρονταν για τα ρωμαϊκά προϊόντα.

Για να επιτευχθεί λοιπόν το ισοζύγιο εσόδων-εξόδων επιβάλλονταν φόροι, άμεσοι και έμμεσοι. Πηγή εσόδων αποτελούσαν και τα ενοίκια γης, οι φόροι κληρονομίας και οι κλήσεις για παραπτώματα. Σε περίπτωση ανεπάρκειας επινοούνταν νέοι φόροι, όπως το *aerarium militare*, φόρος για τη συντήρηση του στρατού.

Το πέρασμα από τη Δημοκρατία στην Αυτοκρατορία δεν έφερε αλλαγές στη νομισματική πολιτική. Έτσι το ασημένιο δηνάριο, που εισήχθη επί Δημοκρατίας, στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ., παρέμεινε η βάση του νομισματικού συστήματος μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ. με μόνη διαφορά την αποτύπωση των προσωπογραφιών των αυτοκρατόρων ή/και των μελών των οικογενειών τους στον εμπροσθότυπο. Οι ονομαστικές αξίες και ισοτιμίες μεταξύ των νομισμάτων του ρωμαϊκού νομισματικού συστήματος παρατίθενται στον Πίνακα 1.

Κατά την Ιουλιοκλαυδιανή περίοδο η ετήσια πληρωμή ενός μισθοφόρου ήταν περίπου 9 aurei. Το δηνάριο αντιπροσώπευε περίπου ένα ημερομίσθιο. Με ένα ασάριο μπορούσε κάποιος να αγοράσει το ψωμί της ημέρας ή ένα ποτήρι κρασί σε ταβέρνα, ενώ η είσοδος σε ένα δημόσιο λουτρό στοίχιζε ένα quadrans (η μικρότερη χάλκινη υποδιαίρεση).

Στην ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων της αρχαιότητας συνεισφέρουν και τα νομίσματα. Η αξία του αρχαίου νομίσματος από ευγενή μέταλλα ήταν εγγενής (το βάρος του νομίσματος αντιπροσώπευε την αξία του προϊόντος). Συχνά η αντιμετώπιση των οικονομικών κρίσεων συντελείτο με την απλή μέθοδο της υποτίμησης του νομίσματος από ευγενή μέταλλα, δηλαδή με την κοπή λιποβαρών νομισμάτων ή/και με την πρόσμιξη των ευγενών μετάλλων με ευτελέστερα. Με τον τρόπο αυτό, η εκάστοτε εκδίδουσα αρχή, για να αντεπεξέλθει σε μια οικονομική κρίση, έκοβε και έθετε σε κυκλοφορία περισσότερα νομίσματα σε αριθμό τα οποία όμως ήταν υποτιμημένα. Έτσι και το ρωμαϊκό κράτος, όποτε βρισκόταν σε δεινή οικονομική κατάσταση, με κυριότερο λόγο το τέλος των κατακτήσεων και την έλλειψη μετάλλου προς νομισματοκοπία, επέλεγε ως λύση την αύξηση της φορολογίας και/ή την υποτίμηση του νομίσματός του.

Από την εποχή του Αυγούστου μέχρι το 64 μ.Χ. το βάρος των χρυσών και αργυρών νομισμάτων ελαττώθηκε ελάχιστα. Ο Νέρων (54-68 μ.Χ.), σύμφωνα με τους περισσότερους ιστορικούς, προέβη σε μια δραστική νομισματική μεταρρύθμιση για να αντεπεξέλθει στα τεράστια έξοδα για την ανοικοδόμηση της Ρώμης μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 64 μ.Χ. και το κτίσιμο του νέου παλατιού, της περίφημης «Χρυσής Οικίας», *Domus Aurea*. Η ανοικοδόμηση της Ρώμης ήταν αναμφισβήτητα μία από τις αιτίες της οικονομικής κρίσης, από κοινού με την κατάπιξη εξαγέρσεων, τον έκλυτο βίο του αυτοκράτορα, τη διανομή χρημάτων στους πληβείους και την ελάφρυνση της φορολογίας τους, την απαλλαγή φόρου στα εμπορικά πλοία που μετέφεραν σίτο στη Ρώμη, τις διανομές χρήματος στο στρατό, τα δημόσια έργα, και τους αθλητικούς και καλλιτεχνικούς αγώνες.

Η εξοικονόμηση χρημάτων προήλθε από την αύξηση φόρων στις επαρχίες και τα υπόδουλα βασίλεια, την επιβολή νέων φόρων σε λιμάνια, δρόμους, γέφυρες κ.λπ., την επιβολή φόρου 25% στα πολυτελή προϊόντα εισαγωγής, που υπολογίζεται ότι στοίχιζαν 600.000 aurei, χρυσός που χανόταν από τη νομισματοκοπία.

Λόγω ανεπάρκειας των μέτρων και έλλειψης νομίσματος, ο Νέρων το 64 μ.Χ. υποτίμησε τα χρυσά και αργυρά νομίσματα. Αντί για 40 aurei από κάθε ρωμαϊκή

04

04

Καρακάλλας (198-217 μ.Χ.).
Αντωνιnianός, 215 μ.Χ. Το νέο
αργυρό νόμισμα που εισήγαγε
ο Καρακάλλας ισούτο
με 2 ασημένια δηνάρια αλλά
στην πραγματικότητα άξιζε
1,5 δηνάριο. Βάρος: 5,29 γρ.
NAC 92.II, 24 May 2016, 2322.

λίβρα (ουγκιά) έκοβαν πλέον 45, και αντί για 84 δηνάρια 96. Ο Νέρων κατέβασε επίσης την καθαρότητα αργύρου στο δηνάριο από 99,5% σε 93,5%, εκδίδοντας έτσι με την ίδια ποσότητα μετάλλου περί τα 15% περισσότερα νομίσματα. Η νόθευση του δηναρίου ήταν η πιο δραματική που έγινε κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας μέχρι τον 3ο αιώνα μ.Χ. (Πίνακας 2).

Η μεταρρύθμιση είχε και πολιτικό χαρακτήρα καθώς ο Νέρων, με διατάγματα, νόμους, ευεργεσίες και «δώρεές», θώπευε τις χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, ενώ προσπαθούσε να μειώσει την επιρροή της Συγκλήτου. Οι μεσαίες τάξεις με τη μεταρρύθμιση αύξησαν την περιουσία τους: αποθησαύριζαν κυρίως αργυρά νομίσματα των οποίων η αξία, λόγω του νέου κράματος, υπολογίζεται πως ήταν κατά 1/3 μεγαλύτερη από την πραγματική, αφού η καθαρότητα του αργύρου ελαττώθηκε κατά 6%. Αντίθετα, οι αριστοκρατικές τάξεις είδαν την περιουσία τους να ελαττώνεται διότι κατείχαν κυρίως χρυσά νομίσματα, που είχαν περί τα 0,7 γρ. λιγότερο βάρος και η ανταλλαξιμότητα χρυσού/αργύρου ήταν εις βάρος των χρυσών (πριν από τη μεταρρύθμιση σε 1 γραμμάριο χρυσού αντιστοιχούσαν 12 γρ. αργύρου, ενώ μετά 11 γρ. αργύρου). Με τον τρόπο αυτό εισήλθαν στη Σύγκλητο και σε άλλα αξιώματα άνθρωποι μεσαίων τάξεων και η κοινωνική σύνθεση της διοίκησης μεταβλήθηκε.

Η οικονομική κρίση την περίοδο των Σεβήρων είναι διαφορετική. Έως τις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ. το δηνάριο ήταν τόσο ισχυρό νόμισμα —αναγνωρίσιμο και με μεγάλη κυκλοφορία— ώστε πολλές περιοχές της Βόρειας Ευρώπης έκοψαν απομιμήσεις των ρωμαϊκών νομισμάτων.

Από τα τέλη του 2ου αιώνα η Αυτοκρατορία κλονιζόταν από απειλές στα σύνορά της, εισβολές βαρβάρων και πολέμους διαδοχής. Όταν τελικά κατέλαβε την εξουσία ο Σεπτίμιος Σεβήρος το 193 μ.Χ., το δημόσιο ταμείο είχε μόνον 1.000.000 σπυρτήριους από 2.700.000.000 επί Αντωνίνου Ευσεβούς (138–161 μ.Χ.). Οι συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις στις οποίες αναγκάστηκαν να εμπλακούν οι Σεβήροι —εκστρατείες στη Βρετανία, διαφύλαξη των συνόρων από γερμανικά φύλα, Πάρθους και Πέρσες— συνέβαλαν στον τερματισμό της οικονομικής ευημερίας των αριστοκρατικών και μεσαίων τάξεων και στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής τους. Ανακόπηκαν η οικονομική ανάπτυξη και το εμπόριο, ενώ συγχρόνως σημειώθηκε από λαφυραγωγία απώλεια μετάλλου, απαραίτητου για τη νομισματοκοπία. Σε όλα αυτά πρέπει να προσθέσει κανείς και τα μόνιμα έξοδα, μισθούς του δημόσιου τομέα, συντάξεις στρατιωτικών, δημόσια έργα κ.λπ.

Όλοι αυτοί οι λόγοι ανάγκασαν τον Σεπτίμιο Σεβήρο να αυξήσει τη φορολογία των πλουσίων και της μεσαίας τάξεως, με αποτέλεσμα τα προνομιούχα στρώματα να κλονιστούν οικονομικά τόσο, ώστε να μην γίνονται πλέον ευεργεσίες, γεγονός που είχε με τη σειρά του αντίκτυπο στα κατώτερα στρώματα, τα οποία εξαθλιώθηκαν. Ωστόσο η αύξηση της φορολογίας δεν απέδωσε, αντιθέτως παρατηρείται μείωση της παραγωγικότητας με εγκατάλειψη της γης, ελάττωση του αριθμού των δούλων (με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους εργασίας), μείωση της καλλιεργούμενης γης και της παραγωγής αγροτικών προϊόντων και ως εκ τούτου ελάττωση των εσόδων.

Ο Σεπτίμιος Σεβήρος για να αντεπεξέλθει στα έξοδα και να εκδώσει περισσότερα δηνάρια για τις πληρωμές, κυρίως των στρατιωτών που τους είχε αυξήσει το μισθό κατά 50%, και αφού δεν είχε ικανή ποσότητα μετάλλου προς νομισματοκοπία λόγω της εξάντλησης των αποθεμάτων αργύρου (δεν υπήρχαν νέες κατακτήσεις και έχαναν πάντα πολύτιμο μέταλλο από τις εισαγωγές πολυτελών ειδών), αναγκάστηκε το 195 μ.Χ. να υποτιμήσει το δηνάριο και να εκδώσει αργυρά νομίσματα με 50–60% καθαρότητα σε άργυρο.

Ο διάδοχός του Καρακάλλας συνέχισε τις υπέρογκες δαπάνες με νέες αυξήσεις μισθών το 212 μ.Χ., ενώ ο αριθμός των στρατιωτών σε σχέση με το 197 μ.Χ. είχε διπλασιαστεί, γεγονός που ανέβασε το ετήσιο κόστος στα 70 εκατομμύρια δηνάρια.

05

05
Καρακάλλας (198–217 μ.Χ.). Δηνάριο, 214 μ.Χ., πριν από τη νομισματική μεταρρύθμιση του 215 μ.Χ. Το δηνάριο είχε ήδη υποστεί υποτίμηση επί Σεπτίμιου Σεβήρου. Βάρος: 3,34 γρ. Lanz 162, 6. Juni 2016, 306.

06
Νέρων (54–68 μ.Χ.). Δηνάριο (ασημένιο νόμισμα), έκδοση 60–61 μ.Χ., πριν από τη νομισματική μεταρρύθμιση. Ζυγίζει 3,53 γρ. και η καθαρότητα του αργύρου είναι 99,5%. NAC 92.II, 24 May 2016, 2087.

06

Οι συνεχείς πόλεμοι, η αύξηση των δημοσίων υπαλλήλων και οι δωρεές χρημάτων σε παρακείμενα βασίλεια, για να διαφυλάσσουν την ειρήνη στα σύνορα, κόστιζαν.

Η έλλειψη νομισμάτων για πληρωμές οδήγησε σε άνοδο του πληθωρισμού και ο Καρακάλλας αναγκάστηκε να αυξήσει τη φορολογία των υπηκόων και να επιβάλει στις επαρχίες έκτακτους φόρους, *aurum coronarium*, ενώ με διάταγμα έδωσε το 212 μ.Χ. τη ρωμαϊκή υπηκοότητα σε όλους τους ελεύθερους πολίτες ούτως ώστε αυτοί να πληρώνουν κεφαλικό φόρο. Ωστόσο, το 215 μ.Χ. αναγκάστηκε να προβεί σε μια πολύ πιο δραστική νομισματική μεταρρύθμιση.

Εισήγαγε ένα νέο αργυρό νόμισμα, τον αντωνιανό (η ονομασία του προέρχεται από το όνομα του αυτοκράτορα, διότι η αρχαία του ονομασία είναι άγνωστη). Το νέο νόμισμα ζύγιζε λιγότερο, είχε ακόμη χαμηλότερη περιεκτικότητα σε άργυρο (κατά 1/6) και είχε την αξία 2 δηναρίων. Τα νέα υποτιμημένα νομίσματα, *antoniniani*, απεικονίζουν τον αυτοκράτορα ακτινοστεφή, ενώ τα δηνάρια *daufnoστεφή*, σε παραλληλισμό με τα χάλκινα *asses*, που έφεραν την κεφαλή του *daufnoστεφούς* αυτοκράτορα, ενώ τα διπλάσιά τους *dupondii* την ακτινοστεφή. Στην πραγματικότητα όμως ο αντωνιανός στοιχίζει 1,5 δηνάριο. Παρότι οι πολίτες δεν δέχθηκαν με ενθουσιασμό το καινούργιο υποτιμημένο νόμισμα, το κράτος πλήρωνε με αυτό τις υποχρεώσεις του —στρατό, δημόσιους υπαλλήλους, δημόσια έργα κ.λπ.— και ο αντωνιανός έγινε το κύριο νόμισμα. Ο διάδοχος του Καρακάλλα, Μακρίνος (217–218 μ.Χ.), προσπάθησε να εξισορροπήσει τα οικονομικά της Αυτοκρατορίας και σταμάτησε την έκδοσή του, αλλά ο διάδοχός του Ηλιογάβαλος (218–222 μ.Χ.) το επανέφερε αναγκαστικά ενώ ο Αλέξανδρος Σεβήρος (222–235 μ.Χ.) προσπάθησε ανεπιτυχώς να επαναφέρει το δηνάριο. Έτσι, επί Γαλλινού, γύρω στο 260 μ.Χ., ο αντωνιανός έφτασε να περιέχει μόνον 5% άργυρο.

Μια υποτίμηση θεωρητικά αυξάνει τις εξαγωγές μιας χώρας (αυτό δεν ίσχυε για τη Ρώμη, η οποία κυρίως εισήγαγε προϊόντα) αλλά δημιουργεί πληθωρισμό και ανεβάζει τις τιμές στο εσωτερικό. Από τη στιγμή που το νόμισμα ήταν λιποβαρές ή/και η καθαρότητα του μετάλλου μειωμένη, δεν είχε τη σωστή ονομαστική αξία. Έτσι εάν ένας έμπορος πουλούσε κάτι με 10 δηνάρια σωστού βάρους και περιεκτικότητας, θα έπρεπε να απαιτεί 15 υποτιμημένους αντωνιανούς, και όχι 20. Συγχρόνως όταν το κράτος έβρισκε μέταλλο και επιχειρούσε την επαναφορά γνησιότερων νομισμάτων, αυτά εξαφανίζονταν από την αγορά λόγω αποθησαύρισης. Έτσι δημιουργήθηκε ένας φαύλος κύκλος, όπου τα πολύτιμα μέταλλα δεν επιστρέφονταν ποτέ στο κράτος μέσω των φόρων και η διοίκηση, με τα υποτιμημένα νομίσματα που συνέλεγε από τη φορολογία, αδυνατούσε να καλύψει τις συνεχώς αυξανόμενες δαπάνες. Γι' αυτό το λόγο, από τις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ., οι πολίτες υποχρεώθηκαν να καταβάλλουν ένα ποσό της φορολογίας σε είδος ή σε παροχή υπηρεσιών, εξαιτίας της ελλείψεως νομισμάτων.

Η έλλειψη χρήματος και η αύξηση της φορολογίας έπληξε τον αστικό πληθυσμό και τη μεσαία τάξη. Πολλοί Συγκλητικοί και έμποροι πτώχευσαν διότι τα χρήματά τους δεν είχαν αξία ενώ επανεμφανίστηκε το ανταλλακτικό εμπόριο. Από τον 3ο αιώνα μ.Χ. η μείωση του πληθυσμού των πόλεων επέφερε ελάττωση εσόδων από τους φόρους. Πολλοί επέστρεψαν αναγκαστικά στην ύπαιθρο ως μικρογαιοκτήμονες, ενώ άλλοι προσπαθούσαν να ενταχθούν στο στρατό.

Η πολιτική και στρατιωτική κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. έστρεψε τους αυτοκράτορες προς μια ισορροπημένη δημοσιονομική πολιτική μέσω νομισματικών μεταρρυθμίσεων με κυριότερες εκείνες του Αυρηλιανού (274 μ.Χ.) και του Διοκλετιανού (το 293 και το 301 μ.Χ.), με αποτέλεσμα την οριστική μεταβολή του νομισματικού συστήματος κατά τη βασιλεία του Διοκλετιανού. Παρ' όλες τις μεταρρυθμίσεις, το ρωμαϊκό κράτος δεν κατάφερε να αναχαιτίσει την επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης. Ωστόσο, η Αυτοκρατορία διατηρήθηκε αλλάζοντας τη δομή της χάρη στον Κωνσταντίνο Α', ο οποίος τη διαίρεσε σε δύο τμήματα, τη Δυτική με έδρα τη Ρώμη και την Ανατολική με έδρα το Βυζάντιο, τη μετέπειτα Κωνσταντινούπολη.

07

07

Νέρων (54–68 μ.Χ.). Aureus (χρυσό νόμισμα), έκδοση 65–66 μ.Χ., μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση. Αντί για 40 αυρεί από κάθε ρωμαϊκή λίβρα (ουγκιά) έκοβαν πλέον 45 και το νόμισμα, λιποβαρές σε σχέση με τα προηγούμενα νομίσματα, ζύγιζε 7,30 γρ. CNG, Triton XVI, 9.1.2013, 1046.